

MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYHATALMAK A 20. SZÁZADBAN. TANULMÁNYOK

*Szerkesztette és a bevezetőt írta Romsics Ignác
Bp. Teleki László Alapítvány, 1995. 313 o.*

Az Indiana Egyetem Magyar Tanszéke 1994. március 5–6-án konferenciát szervezett az Egyesült Államok-beli Bloomingtonban, amelyen a téma magyarországi és amerikai szakértői a nagyhatalmaknak Magyarországgal és általában a kelet-közép-európai régióval kapcsolatos politikáját tekintették át. A tudományos tanácskozáson elhangzott előadásokat Bán D. András közreműködésével Romsics Ignác szerkesztette kötetbe, aki 1993–94-ben az egyetem vendégprofesszora volt.

A tanulmánykötet felépítése a konferencia négy kronologikus paneljét követi: I. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés; II. Francia és német vetélkedés a Duna-medencéért; Magyarország a Harmadik Birodalom „életterében”; III. Békeelőkészületek a II. világháború alatt és a párizsi békeszerződés; IV. Magyarország a szovjet táboron belül és kívül.

Az első fejezet tanulmányai a nagyhatalmaknak az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve az 1918-ban függetlenné vált Magyarország jövőjével kapcsolatos terveit, elképzeléseit, valamint az antanthatalmaknak a békekonferencián folytatott politikáját tekintik át. Ezek közül elsősorban Hajdu Tibor polemikus hangvételű írására érdemes felhívni a figyelmet, aki azt hangsúlyozza, hogy bár a nyugati antanthatalmak valóban csak a háború legutolsó szakaszában fogadták el a Monarchia felosztásának programját, Oroszország tervei között ez már a háború kitörésekor fontos hadicélként szerepelt. A második fejezet a két világháború között kialakult helyzetet elsősorban abból a szempontból vizsgálja, miként foszlottak szét a versailles-i békerendszer létrehozásában meghatározó szerepet játszó franciák azon reményei, hogy a régió államai képesek lesznek ellenállni a harmincas évek elejétől újra megerősödő és az évtized végére sok szempontból kizárólagossá vált német befolyásnak. Itt elsősorban Diószegi László tanulmányát lehet külön is megemlíteni, amely a harmincas évek elején született, a potenciális német expanzió ellensúlyozását célzó kelet-közép-európai integrációs tervek bukásának okait elemzi. A harmadik fejezet írásai a szövetséges nagyhatalmaknak a kelet-közép-európai térségre s benne Magyarországra vonatkozó, a második világháború alatt és után készült terveit, valamint a háborút követő békerendezés folyamatát mutatják be. Ezek közül Romsics Ignácnak az amerikai és Bán D. Andrásnak az angol politikát elemző tanulmányait kell kiemelni, amelyek egy-

aránt azt igazolják, hogy a háború után a nyugati nagyhatalmak határozottabb fellépésével ideiglenesen talán lehetett volna bizonyos részeredményeket elérni, ám a Szovjetunió kelet-európai hegemoniájának kialakulása nem ezen múlt. A térség országainak szovjetizálására ugyanis alapvetően az teremtett lehetőséget, hogy ezt a területet a szovjet csapatok szabadították fel és szállták meg, és az ily módon automatikusan létrejött szovjet érdekszféra sorsának alakításába a nyugati szövetségesek már nem tudtak érdemben beleszólni, hacsak nem kívántak magával a Szovjetunióval fegyveres konfliktusba bonyolódni.

A terjedelmében legnagyobb negyedik fejezet, amely Magyarországnak a szovjet táboron belüli helyzetével foglalkozik, az előzőeknél tematikailag kevésbé egységes: olvashatunk itt az amerikai és a szovjet politikáról, a nagyhatalmak 1956-os szerepéről, a Kádár-rendszer szovjet kapcsolatairól, a hadsereg átszervezéséről, a magyar kisebbségeknek a nemzetközi politikában, illetve az erdélyi magyarságnak az Egyesült Államok Románia-politikájában játszott szerepéről, s kitekintésként az akkori washingtoni magyar nagykövetség irásában a békepartnerség-programmal kapcsolatos kilátásokról. Borhi László tanulmánya – amely az amerikai kormányzatnak a magyarországi szovjet behatolásra való reagálását vizsgálja – hazai és amerikai levéltári forrásokra épülő leírása miatt érdemel figyelmet, míg Felkay András írása a kádári vezetés szovjet kapcsolatairól arra szolgáltat jó példát, hogy megfelelő felkészültséggel a kremlinológia klasszikus (az elsődleges források hiányát kombinálással pótló) módszerével is viszonylag megbízható elemzést lehet készíteni bizonyos témákról. Hajdu Tibor tanulmánya az 1945–1956 közötti, Magyarországgal kapcsolatos szovjet politikáról ugyanakkor a két módszer együttes alkalmazásának kétségtelen előnyeiről győzi meg az olvasót.

Egy rövid ismertetésnek természetesen nem lehet célja a kötetben publikált, mintegy háromnegyed évszázadot átfogó 23 tanulmány vagy akár csak a főbb problémakörök ismertetése, elemzése és értékelése. Ezért az alábbiakban csupán néhány, a kötet szerkezetére, tematikájára vonatkozó általános észrevétel megfogalmazására szorítkozom.

Egy konferencia anyagára tanulmánykötetet alapozni sosem kockázat nélküli vállalkozás, hiszen az egyenletes szakmai színvonalat és tematikai felépítést közös munkánál amúgy sem egyszerű feladat biztosítani, különösen, ha az összképet kedvezőtlenül befolyásolja az előadók olykor esetlegesnek tűnő kiválasztása. Egy így készült kötetben természetesen nem szabad számonkérni egy ugyanazon témakörben készülő akár több szerző által írott monográfia kritériumait. Viszont az is igaz, hogy egy ilyen munka – különösen, ha az adott témakörben előzmény nélküli kiadványról van szó, és esetünkben ez a helyzet – magának e rendkívül fontos témának a vállalásával olyan váratkozásokat kelt, amelyeknek önmagában sem könnyű megfelelni.

A 23 tanulmány több szempontból is meglehetősen heterogén képet mutat. Egyes írások (mindenekelőtt az első fejezet tanulmányai) átfogó jellegüknek köszönhetően akár a témakört feldolgozó monográfia részét is képezhetnék, mások egyes rész kérdéseket részletesen tárgyaló diplomáciatörténeti szaktanulmánynak tekinthetők, van olyan tanulmány, amely leginkább egy középiskolai tankönyv részletére hasonlít, míg található a kötetben történeti esszék és memoáris ismertetés is. Az elsődleges források használata szempontjából

ugyancsak nagyok a különbségek: a szerzőknek csak egy kisebb hányada (elsősorban a név szerint is említett kutatókra gondolok) építi feldolgozását saját szisztematikus levéltári kutatásaira, mások részben használnak ilyen forrásokat, míg az írások nem kis része csupán másodlagos forrásokra hagyatkozik. Hasonló egyenetlenség mutatkozik az egyes fejezetek között. Mind a tematikai egység, mind pedig az átfogó jelleg szempontjából kétségtelenül az első fejezet a legjobb, míg a második tekinthető a legkevésbé sikerültnek. Az első három fejezet esetében az ismerhető források és a feldolgozások általában összhangban vannak egymással, míg meglepő módon az 1945 utáni korszakkal foglalkozó negyedik fejezetről, ahol az 1989 utáni változásoknak köszönhetően a legtöbb új forrás hasznosítására nyílt volna mód, sajnos ez – az említett két tanulmány kivételével – nem mondható el, így az itt közölt írások zöme a források ismeretének egy korábbi szintjét tükrözi. Ez a helyzet Kovrig Bence: „Felszabadítók: a nagyhatalmak és Magyarország 1956-ban” című írásával is. Kovrig egyfelől helyesen hangsúlyozza, hogy 1956-ban Magyarország sorsát az európai status quo fenntartására irányuló kölcsönös nagyhatalmi törekvések és érdekeltség határozta meg, másrészt azonban elemzéséhez nem használja fel sem az 1992-ben ismertté vált, magyar és orosz nyelven is hozzáférhető szovjet forrásokat, sem a nyolcvanas évek második felében kutathatóvá vált angol és francia iratokat, és a hasonló amerikai dokumentumokat is csak korlátozott mértékben hasznosítja.

Sajátos módon, míg a kötet alapjául szolgáló konferencián (mint a hasonló konferenciákon általában) csupán a legszűkebb szakmai körök vettek részt, maga a tanulmánykötet mindenekelőtt a modern kori magyar történelem iránt érdeklődő nagyközönség figyelmére tarthat számot. A tanulmányok döntő többsége ugyanis a szerzők olyan korábbi kutatásait foglalja össze, vagy ismerteti azoknak egy-egy részterületét, amelyet korábbi publikációkból a szakemberek már ismernek. A közvélemény formálása szempontjából azonban annál nagyobb jelentőséggel bír, hogy ez a kötet ilyen átfogó jelleggel elsőként vállalkozik annak bemutatására, hogy a huszadik századi Magyarország sorsát és mozgásterét miként befolyásolták és határozták meg maguk a nagyhatalmak, illetve a nagyhatalmak között fennálló mindenkori viszonyrendszer. Kis országok lakói gyakran hajlamosak saját, a világban elfoglalt helyüket, szerepüket, jelentőségüket túlértékelni. Ez kiváltképp igaz Kelet-Közép-Európa sokat szenvedett társadalmaira, amelyek mindmáig azt az illúziót táplálják, hogy országaik 1945-ig Európa és a nyugati világ egyenrangú „polgárai” voltak, s ettől a státusuktól a szovjet megszállás fosztotta meg őket. Valójában azonban a Nyugat számára ez a régió – amint ez a kötet írásaiból is kitűnik – a század első felében sem bírt stratégiai jelentőséggel, és még kevésbé kezelték őket egyenrangú félként, így ezek az országok csupán a nyugati világhoz való későbbi felzárkózás esélyét – ez sem kevés – veszítették el a szovjet birodalomba történt betagozódásukkal. A Romsics Ignác szerkesztette tanulmánykötet ezért azon túl, hogy az érdeklődők számára lehetőséget nyújt a téma többnyire korszerű feldolgozásokon alapuló tanulmányozására, közvetve nagy szolgálatot tehet azon a téren is, hogy a hazai közvéleményben reálisabb kép alakuljon ki Magyarország múltbeli, s ami még fontosabb, jelen, valamint jövőbeni szerepéről, jelentőségéről és lehetőségeiről.

Békés Csaba